

ΕΛΛΗΝΕΣ ΛΟΓΙΟΙ ΣΤΗΝ ΔΥΣΗ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

Το πρώτο μισό του 15^{ου} αι. η Κωνσταντινούπολη και οι λίγες βυζαντινές ελεύθερες περιοχές που αποτελούσαν μία σκιά της άλλοτε κραταιάς Βυζαντινής αυτοκρατορίας ζούσαν τις τελευταίες δύσκολες στιγμές πριν την τελική πτώση. Η ορμητική προέλαση των Οθωμανών στην Μ. Ασία και την Βαλκανική έμοιαζε ασταμάτητη και το Βυζαντινό Ρωμαϊκό κράτος είχε περιορισθεί στην Κωνσταντινούπολη και σε ελάχιστα εδάφη,γεωγραφικά απομονωμένα μεταξύ τους,με πληθυσμό σε δημογραφική κάμψη,χωρίς ικανούς οικονομικούς πόρους,και μπροστά στην ανερχόμενη δύναμη των Οθωμανών το τέλος έμοιαζε προδιαγεγραμμένο και εγγύς χρονικά. Οι βυζαντινοί είχαν συναίσθηση ότι ζούσαν τις τελευταίες αγωνιώδεις ιστορικές στιγμές ζωής μίας αυτοκρατορίας που ψυχοραγούσε λίγο πριν την τελική πτώση. Η Άλωση της Πόλης το 1453 ήρθε για να επισφραγίσει την εξέλιξη των γεγονότων που έδειχναν μίαν αμείλικτη νομοτελειακή πορεία προς το τέλος.

Μέσα σε αυτό το κλίμα ανασφάλειας και της επικείμενης οθωμανικής κατάκτησης πολλοί έστρεφαν τις ελπίδες τους στην χριστιανική Δύση που θα μπορούσε ίσως να βοηθήσει την Κων/πολη. Και όταν συνέβη η Άλωση,πολλοί ήσαν εκείνοι που κατέφυγαν σε χώρες της Δύσης για να αποφύγουν την υποδούλωση και να οργανώσουν απελευθερωτικές προσπάθειες. Ανάμεσα στους ελληνικούς πληθυσμούς που είτε ομαδικά είτε μεμονωμένα κατέφευγαν σε βενετοκρατούμενες περιοχές και αργότερα στην Βενετία και άλλες ευρωπαϊκές χώρες ήσαν επιφανείς γόνιμοι βυζαντινών οικογενειών,όπως οι Παλαιολόγοι,έμποροι,ναυτικοί,αγρότες, στρατιώτες που απετέλεσαν ξεχωριστά ελληνικά στρατιωτικά σώματα στην υπηρεσία της Βενετίας(οι περίφημοι stradioti) και άλλων ευρωπαϊκών δυνάμεων,στα βασίλεια της Νεαπόλεως, της Γαλλίας,της Ισπανίας,της Αγγλίας,ζωγράφοι και αγιογράφοι, λόγιοι,φιλόσοφοι,επιστήμονες. Στην τελευταία αυτήν πληθυσμιακή ομάδα θα επικεντρώσουμε την προσοχή μας,εξετάζοντας την διαδρομή τους στις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες,την επιστημονική τους συνεισφορά στην Αναγέννηση των Γραμμάτων και των τεχνών στην Δύση,και την συμβολή τους στην ανάπτυξη του ανθρωπισμού και του πολιτισμού της Ευρώπης των Νέων Χρόνων,όπως και τις

προσπάθειες που κατέβαλαν για την απελευθέρωση της πατρίδας τους από τους Οθωμανούς.

* * * * *

Οι Έλληνες λόγιοι του Βυζαντίου, εγκαταλείποντας τις περιοχές τους υπό την οθωμανική απειλή και πηγαίνοντας ως φυγάδες στην Δύση, μετέφεραν μαζί τους ελληνικά χειρόγραφα αρχαίων Ελλήνων και βυζαντινών συγγραφέων όπως και την γνώση της αρχαίας ελληνικής γραμματείας και φιλοσοφίας και τις ανθρωπιστικές αξίες των κλασικών γραμμάτων και του βυζαντινού πολιτισμού. Το μεταναστευτικό ρεύμα αυτό των βυζαντινών λογίων προς την Δύση λίγο πριν την Άλωση και μετά είχε μεγάλη επίδραση στην Δύση και συνέβαλε αποφασιστικά στην εμφάνιση του Ουμανισμού/Ανθρωπισμού στην Ευρώπη και στην πολιτιστική Αναγέννηση των Γραμμάτων και των Τεχνών της Ευρώπης, αφού πυροδότησε το ενδιαφέρον των Δυτικών για την αρχαία κλασική ελληνική γνώση και έφερε τους πνευματικούς ανθρώπους της Δύσης σε επαφή με την αρχαία ελληνική γραμματεία και με ανθρώπους που ήσαν ζωντανοί φορείς και μελετητές αυτού του πολιτισμού, δηλ. τους λογίους βυζαντινούς φυγάδες. Οι Ευρωπαίοι του 15^{ου} αι. και οι μεταγενέστεροι είχαν συναίσθηση της σημαντικής συμβολής των Ελλήνων λογίων στην Αναγέννηση του ευρωπαϊκού πολιτισμού των Νεωτέρων Χρόνων που είχε ανθρωπιστικό/ουμανιστικό προσανατολισμό. Χαρακτηριστικά σημειώνει ο Γάλλος Commynes (1445-1509), επίσημος ιστορικός των βασιλέων Λουδοβίκου ΙΑ' και Καρόλου Η' ότι η πτώση του Βυζαντίου συνετέλεσε στην αναγέννηση των γραμμάτων καθώς "οι σοφοί άνδρες της Ελλάδος κατέφυγαν για την ασφάλειά τους στους ηγεμόνες της Ευρώπης φέρνοντας μαζί τους όλους τους αρχαίους συγγραφείς, χωρίς τους οποίους καμμία πρόοδος δεν είναι δυνατή".

Η νεώτερη Ευρώπη οικοδομήθηκε πάνω στα πνευματικά θεμέλια της κλασικής αρχαιότητας, η μελέτη και η κατανόηση της οποίας κατέστη δυνατή και εφικτή σε σημαντικό μέρος εξ αιτίας των Ελλήνων λογίων που κατέφυγαν στην Δύση. Στις αρχές του 15^{ου} αι. η Ευρώπη είχε προχωρήσει με αποφασιστικά βήματα προς μία νέα εποχή απομακρυνόμενη από τον Μεσαίωνα με το άκαμπτο σχολαστικό του πνεύμα και την αυστηρή κοινωνική ιεράρχηση, και συνέθετε μία νέα Ευρώπη ανοικτή σε κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές, με την εμφάνιση νέων χρηματιστικών και εμπορικών δομών στην οικονομία, με την άνοδο μίας νέας τάξης

εμπόρων αστών και τον σχηματισμό των εθνικών κρατών και των ανεξαρτήτων πόλεωνκρατών,των επονομαζομένων "εμπορικών δημοκρατιών" της Ιταλίας. όλες αυτές οι ανερχόμενες δυνάμεις έδειχναν μεγάλη εμπιστοσύνη στις ικανότητες του ανθρώπου για πρόοδο και αναζητούσαν να εκφράσουν και πολιτισμικά το πρότυπο του αναγεννησιακού ανθρώπου. Την ιδεολογική θα λέγαμε θεμελίωση των νέων κοινωνικών δυνάμεων που επέφεραν δυναμικές ανακατατάξεις στην Ευρώπη προσέφεραν οι Έλληνες λόγιοι που έστρεψαν το ενδιαφέρον της Ευρώπης στην ανακάλυψη και επανεκτίμηση των ανθρωπιστικών αξιών της κλασσικής αρχαιότητας,όπως αυτές προέκυπταν μέσα από την μελέτη των αρχαίων συγγραφέων.

Οι λόγιοι αυτοί υπήρξαν μεγάλοι δάσκαλοι που δίδαξαν φιλολογία και φιλοσοφία και έγιναν ιδρυτές ή εμπνευστές σχολών και ακαδημιών. Οι μαθητές τους απετέλεσαν την ιδεολογική ελίτ της Ευρώπης,συγγραφείς και διανοούμενους που εμπνέονταν από τους αρχαίους συγγραφείς και τα κλασσικά ιδεώδη της αρχαιότητας,καθώς και πλήθος ελληνιστών,μελετητών,ερμηνευτών και εκδοτών των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων που έγιναν γνωστότεροι και προσιτότεροι μέσω των χειρογράφων που έφεραν μαζί τους οι λόγιοι φυγάδες.

Μία άλλη εξ ίσου σημαντική προσφορά των Ελλήνων λογίων ήταν η ενασχόλησή τους με την περισυλλογή των αρχαίων χειρογράφων,την αντιγραφή τους και την έκδοση αρχαίων Ελλήνων και βυζαντινών συγγραφέων που συχνά συνοδεύονταν από φιλολογικά,φιλοσοφικά και ερμηνευτικά σχόλια. Οι λόγιοι του Βυζαντίου είχαν βαθειά γνώση της ελληνικής και λατινικής γλώσσας και γραμματείας,και μέσα από την έκδοση και τον σχολιασμό των χειρογράφων μετέφεραν στην Δύση όλη την φιλολογική και γραμματειακή παράδοση του Βυζαντίου και συνέβαλαν αποφασιστικά στην διαμόρφωση της νεώτερης φιλολογικής επιστήμης.

Σε μία κρίσιμη περίοδο για την Ευρώπη,η οποία στις αρχές του 15^{ου} αι. ευρισκόταν σε κρίσιμο σταυροδρόμι,καθώς μόλις έβγαινε από τον Μεσαίωνα και ανοιγόταν στους Νέους Χρόνους,ατενίζοντας με αισιοδοξία και δυναμισμό το μέλλον της, και ήταν σε αναζήτηση έκφρασης του ιδεώδους του νέου ανθρώπου της Αναγεννησιακής περιόδου,αυτήν ακριβώς την στιγμή εμφανίσθηκαν οι Έλληνες λόγιοι στην Δύση και της προσέφεραν τον χαμένο πολιτιστικό κρίκο,τον πνευματικό σύνδεσμο με το πλούσιο σε έννοιες και αξίες κλασσικό της ελληνορωμαϊκό

παρελθόν,της προσέφεραν τα νοητικά εκείνα εργαλεία για μία νέα θεώρηση του κόσμου και του ανθρώπου και τα εκφραστικά μέσα για να διατυπώσουν αυτήν.

Παράλληλα,οι λόγιοι φυγάδες έφεραν μαζί τους την νοσταλγία της χαμένης τους πατρίδας και το ιδανικό μίας νέας ιδεατής πατρίδας και ενός εξιδανικευμένου κόσμου,πολιτισμένου και πεπαιδευμένου. *"Έτσι οι φυγάδες,καθώς διασκορπίστηκαν στις χώρες της Δύσεως,έγιναν οι φορείς του ελληνικού πνεύματος και οι πρόδρομοι του κοσμοπολίτικου ιδεώδους. Στην ευρωπαϊκή σύνθεση το Βυζάντιο ,προσέφερε στην Δύση με τον θάνατό του τα ανθρωπιστικά εκείνα στοιχεία που διαμόρφωσαν τα κύρια χαρακτηριστικά του νεότερου κόσμου".* (Ιστορία του ελληνικού Έθνους,τ. Γ',Εκδοτική Αθηνών,Αθήνα 1974,σελ. 356).

Ας εξετάσουμε λοιπόν τις προσωπικότητες και το έργο αυτών των Ελλήνων λογίων της Δύσεως που τόσα προσέφεραν στην διαμόρφωση του νεότερου πολιτισμού της.

* * * * *

Η φυγή των λογίων του Βυζαντίου στην Δύση είχε αρχίσει κάποιες δεκαετίες πριν από την Άλωση,καθώς ο κίνδυνος πτώσεως της Κων/πόλεως είχε αρχίσει να προδιαγράφεται ήδη από τα τέλη του 14^{ου} αι. Η έξοδος όμως επιταχύνθηκε και αυξήθηκε όπως ήταν φυσικό,αμέσως μετά την Άλωση(1453). Από τους πρώτους ήταν ο **Μανουήλ Χρυσολωράς**,που δίδαξε την αρχαία ελληνική γραμματεία και γλώσσα στο πανεπιστήμιο της Φλωρεντίας από το 1396 ως το 1399. Η παρουσία του στην Φλωρεντία υπήρξε καταλυτική για την πορεία των ελληνικών σπουδών στην Δύση. Οι παραδόσεις των μαθημάτων του εγίνοντο ενώπιον πολυπληθούς ακροατηρίου,που περιελάμβανε γνωστούς ανθρωπιστές και προσωπικότητες της Φλωρεντίας,ενώ και από γειτονικές πόλεις έρχονταν για τα μαθήματά του. Κατά διαστήματα ο Χρυσολωράς δίδαξε και σε άλλες πόλεις της Ιταλίας,όπως η Παβία,το Μιλάνο,η Ρώμη,ωστόσο στην Φλωρεντία,γνωστό κέντρο της Αναγέννησης,άρχισαν να διδάσκονται με τρόπο συστηματικό τα ελληνικά γράμματα. Ο Φλωρεντίνος μαικήνας Palla Strozzi,είχε καλέσει τον Χρυσολωρά στην Φλωρεντία,όταν ο τελευταίος ήταν διπλωματικός απεσταλμένος του αυτοκράτορα Μανουήλ Παλαιολόγου στην Δύση για εξεύρεση βοήθειας εναντίον των Οθωμανών,με σκοπό να δημιουργηθεί ένα κέντρο ανθρωπιστικών σπουδών στην Φλωρεντία. Ο Χρυσολωράς δίδασκε τους

μαθητές του χρησιμοποιώντας ελληνικά χειρόγραφα. Αργότερα, συνέγραψε Γραμματική της ελληνικής γλώσσας υπό την μορφή ερωταποκρίσεων, τα γνωστά "Ερωτήματα". Η Γραμματική του μετά θάνατον τυπώθηκε (1471) και απετέλεσε ένα από τα παλαιότερα τυπωμένα ελληνικά βιβλία. Θα λέγαμε λοιπόν ότι ο Μανουήλ Χρυσολωράς απετέλεσε τον πρόδρομο των βυζαντινών λογίων φυγάδων, και προετοίμασε τον δρόμο για την καλλιέργεια των ελληνικών γραμμάτων στην Ιταλία. .

Μετά τον Χρυσολωρά, εμφανίζεται ένα κενό, καθώς κάποιες στρατιωτικές ήττες των Οθωμανών, όπως αυτή του Βαγιαζήτ Α' το 1402, ανέκοψαν προσωρινά την έξοδο των λογίων προς την Δύση, η οποία εντάθηκε πάλι στην δεκαετία του 1430, μετά την πτώση της Θεσσαλονίκης και κυρίως με την Σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας (1438-1439). Την περίοδο αυτήν δεσπύζει η μορφή του νεοπλατωνικού φιλοσόφου **Γεωργίου Πλήθωνος Γεμιστού (1360-1452)**, ο οποίος συμμετέχοντας στην Σύνοδο με την ελληνική αντιπροσωπεία, έλαβε μέρος στις μακρές θεολογικές συζητήσεις με τους Λατίνους και ήρθε σε επαφή με τους πλατωνικούς κύκλους της Φλωρεντίας. Η επαφή του, η γνωριμία με τους Φλωρεντίνους ανθρωπιστές, η έντονη προσωπικότητά του και η βαθιά γνώση του Πλάτωνος και του Αριστοτέλους έκαναν μεγάλη εντύπωση. Συνέγραψε μάλιστα και σύντομη πραγματεία με τίτλο "Περί ών Αριστοτέλης προς Πλάτωνα διαφέρεται". Το έργο του αυτό καθώς και οι συζητήσεις τους με τους δυτικούς λογίους βοήθησαν την δυτική διάνοηση να κατανοήσει καλύτερα την σκέψη και τις φιλοσοφικές διαφορές Πλάτωνος και Αριστοτέλους, και οδήγησε σε μία βαθιά επανεκτίμηση και μελέτη των πλατωνικών έργων.

Η στάση του Πλήθωνος υπέρ του Πλάτωνος έχει ενδιαφέρουσα αφετηρία. ως αντίδραση στον αριστοτελισμό και την σχολαστικισμό της Δύσεως κυρίως του Θωμά Ακινάτη που χρησιμοποίησε τον αριστοτελισμό ως σύστημα λογικής υπέρ της πίστεως, ο Πλήθων έρχεται να αμφισβητήσει την κατεστημένη κυριαρχία του Αριστοτέλους και να αντιπροβάλλει τον Πλάτωνα όχι μόνον ως φιλόσοφο αλλά και ως πολιτικό αναμορφωτή. Εμπνεόμενος ο Πλήθων από την πλατωνική "Πολιτεία" και τους "Νόμους" συγγράφει και ο ίδιος "Νόμους" για το νέο ιδανικό κράτος που ονειρευόταν και θα μπορούσε, καθώς ο ίδιος πίστευε, να αποτελέσει πρότυπο για μεταρρυθμίσεις και πολιτικές πρωτοβουλίες τέτοιες ώστε η παραπαίουσα βυζαντινή αυτοκρατορία να αποφύγει το διαφαινόμενο τέλος της και να επανακάμψει με δυναμισμό στηριζόμενη στην κλασική παιδεία των ένδοξων αρχαίων Ελλήνων

προγόνων. Προς την κατεύθυνση αυτή ο Πλήθων είχε συντάξει συμβουλευτικά υπομνήματα προς τον αυτοκράτορα Μανουήλ Β' Παλαιολόγο και τον δεσπότη του Μυστρά Θεόδωρο,τονίζοντας ότι" *Έλληνες εσμέν το γένος,ών ηγείσθε και βασιλεύετε,ως η τε φωνή και η πάτριος παιδεία μαρτυρεί*". Επομένως,ο έντονος πλατωνισμός και η βαθειά εθνική αυτόσυνειδησία του Πλήθωνος για την ελληνική του καταγωγή και πολιτιστική ταυτότητα είναι στοιχεία που τον χαρακτηρίζουν.

Η επίδραση του Πλήθωνος στους νεοπλατωνικούς κύκλους της Δύσεως υπήρξε τεράστια. Επανέφερε στο προσκήνιο παλαιές ξεχασμένες ιδέες του αρχαίου κόσμου,έδωσε την δυνατότητα μίας νέας και διαφορετικής ερμηνείας του Πλάτωνος στην Δύση,έδωσε ώθηση στις πλατωνικές σπουδές στην Ιταλία. Υπό την επίδραση της σύντομης παρουσίας του στην Φλωρεντία κατέστη δυνατή η ίδρυση της Πλατωνικής Ακαδημίας των Μεδίκων(1459)και η ανάπτυξη του πλατωνισμού από τους μαθητές του Πλήθωνος,όπως ο Βησσαρίων,ο ιστορικός Λαόνικος Χαλκοκονδύλης,ο Μανουήλ Χρυσολωράς,ο Pico della Mirandola κ. ά. που συνέβαλαν αποφασιστικά στην ανάπτυξη των ανθρωπιστικών επιστημών και την υποχώρηση του δυτικού αριστοτελικού σχολαστικισμού.

Ο θάνατος του Πλήθωνος το 1452 προκάλεσε πένθος αλλά και κείμενα θαυμασμού από τους μαθητές του για την απώλεια του δασκάλου τους. Ο Βησσαρίων έφθασε στο σημείο να γράψει ότι "*Πλάτωνι μετά γε τους πρώτους εκείνους άνδρας ουκ έφυσεν η Ελλάς ου σοφία ου τη άλλη αρετή ομοιότερον...μέγα κλέος Ελλάδι πάση γέγονεν εκείνος αστήρ,μέγας αυτή κόσμος και εις τον έπειτα χρόνον εσειται*". Αλλάκαι μετά θάνατον η φήμη του Πλήθωνος εξακολουθούσε να είναι μεγάλη,ιδίως στην Ιταλία. Έτσι,όταν το 1465 ο ηγεμόνας του Ρίμινι Σιγισμούνδος Μαλατέστα κατέλαβε τον Μυστρά,αποχωρώντας πήρε μαζί του τα οστά του Πλήθωνος και τα τοποθέτησε σε λάρνακα στον καθεδρικό ναό του Ρίμινι,όπου ευρίσκονται έως και σήμερα.

Μία άλλη σημαντική λογία μορφή στην Δύση υπήρξε ο **Βησσαρίων**,που συμμετείχε στην Σύνοδο ΦερράραςΦλωρεντίας ως αρχιεπίσκοπος Νικαίας. Ο Βησσαρίων υπήρξε μαθητής του Πλήθωνος,και θερμός υποστηρικτής της Ενώσεως των Εκκλησιών,Λατινικής και Ελληνικής. Πίστευε ότι μέσα από την Ένωση των Εκκλησιών,θα μπορούσε η Δύση να βοηθήσει το Βυζάντιο να σωθεί από την ισλαμική απειλή.

Έτσι,μετά την Σύνοδο της Φλωρεντίας έλαβε τον τίτλο του καρδινάλιου της Ρωμαϊκής Εκκλησίας,και εγκαταστάθηκε στην Ρώμη,όπου συντόνιζε τις προσπάθειες για την αποστολή αποτελεσματικής βοήθειας στην Κων/πολη,και μετά την Άλωση,για την διοργάνωση απελευθερωτικής σταυροφορίας κατά των Οθωμανών.

Ο Βησσαρίων,υπό την επίδραση του δασκάλου του Πλήθωνος,συμμεριζόταν με κάποια μετριοπάθεια βεβαίως,την συμπάθεια για τις πλατωνικές ιδέες,και επιθυμούσε να δει την πολιτική αναδιοργάνωση του βυζαντινού κράτους με βάση τα αρχαιοελληνικά πολιτειακά πρότυπα του κράτους που έχει πολίτες και όχι υπηκόους. Πίστευε ότι με βάση τα ελληνικά ιδεώδη θα μπορούσε το Βυζάντιο να αναγεννηθεί κοινωνικά και πολιτικά,και να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά την απειλή εξ ανατολών.

Ο Βησσαρίων στον πυρήνα της σκέψης του ήταν βαθύτατα Έλληνας και ένας ώριμος ουμανιστής,φορέας των ανθρωπιστικών ιδεών της ελληνοβυζαντινής του προελεύσεως,με τις οποίες εμπλούτισε με γόνιμο τρόπο την Δυτική Αναγέννηση στα πρώτα της βήματα. Με τις γνωριμίες και την επιρροή που διέθετε,ο Βησσαρίων κατέστησε την κατοικία του στην Ρώμη κέντρο μελέτης των ελληνικών γραμμάτων.

Συνεκέντρωσε γύρω του πολλούς Έλληνες λογίους πρόσφυγες από τις βυζαντινές περιοχές,στους οποίους προσέφερε στέγη και προστασία. Στην βίβλα του Βησσαρίωνος σχηματίστηκε ένας πνευματικός κύκλος αποτελούμενος από τους Μιχαήλ Αποστόλη, Γεώργιο Τραπεζούντιο,Θεόδωρο Γαζή,Ανδρόνικο Κάλλιστο κ. ά. ,οι οποίοι καταγίνονταν με την συγκέντρωση ελληνικών χειρογράφων,την αντιγραφή και μετάφρασή τους στα λατινικά. Έτσι,η κατοικία του Βησσαρίωνος στην Ρώμη κατέστη,και με την υποστήριξη του ουμανιστή και φιλέλληνο Πάπα Νικολάου Ε',ένα πρώιμο κέντρο φιλολογικό και φιλοσοφικό ανθρωπιστικών μελετών και διαδόσεως των ελληνικών γραμμάτων. Πολλά από τα χειρόγραφα που συνεκέντρωσε ο Βησσαρίων διοχετεύθησαν σε βιβλιοθήκες και σε λογίους ελληνοιστές της Δύσεως,ενώ η προσωπική συλλογή χειρογράφων του Βησσαρίωνος,κατόπι επιθυμίας του,εδωρήθη στην Μαρκιανή Βιβλιοθήκη της Βενετίας,της οποίας απετέλεσε και τον πρώτο πυρήνα. .

Επίσης,ο Βησσαρίων ενδιαφέρθηκε για τις ελληνόρρυθμες μονές της Κάτω Ιταλίας. Στην περιοχή αυτή υπήρχαν συμπαγείς ελληνογενείς και ελληνόφωνοι

πληθυσμοί, που κατά διαστήματα ενισχύονταν από κύματα βυζαντινών μεταναστών και προσφύγων. Παρ'ό,τι η μεγάλη ακμή του ορθόδοξου μοναχισμού της περιόδου 9^{ου}12^{ου} αι. είχε παρέλθει, ωστόσο την εποχή της Αλώσεως εξακολουθούσαν να υπάρχουν ελληνικά μοναστήρια και ορθόδοξοι μοναχοί, οι οποίοι ωστόσο, αποκομμένοι γεωγραφικά και εκκλησιαστικά από την Κων/πολη και ευρισκόμενοι εντός ισχυρού καθολικού στοιχείου δέχονταν μεγάλες πιέσεις. Ο καρδινάλιος Βησσαρίων ωρίσθηκε από τον Πάπα Ευγένιο Δ' το 1439 προστάτης των ελληνόρρυθμων μονών που ακολουθούσαν το βυζαντινό λειτουργικό τυπικό, δέχονταν όμως ισχυρές πιέσεις να δεχθούν την Ένωση των Εκκλησιών. Οι Λατίνοι αποκαλούσαν τους μοναχούς αυτούς "βασιλιανούς", ως ακολουθώντας τους μοναστικούς κανόνες του Μεγ. Βασιλείου.

Ο Βησσαρίων ως το τέλος της ζωής του (1472), ενδιαφέρθηκε δραστήρια για την προστασία των μονών αυτών, την πνευματική ανανέωση του μοναχικού βίου και την διάσωση των χειρογράφων που αυτές διέθεταν. Με δικές του ενέργειες μοναχοί παρακολουθούσαν μαθήματα και επιμορφώνονταν. Καθιερώθηκε πιο οργανωμένη επιθεώρηση και εποπτεία του τρόπου λειτουργίας των μονών, κατά πόσον τηρούσαν το μοναστικό τυπικό και τους μοναχικούς κανόνες. Για τον σκοπό αυτόν μάλιστα ο Βησσαρίων συνέγραψε μία επιτομή από κείμενα και κανόνες του Μεγ. Βασιλείου για τον μοναστικό βίο, και συνεκάλεσε τοπική σύνοδο των μοναχών της Κάτω Ιταλίας για να τους δώσει κατευθύνσεις για τον τρόπο λειτουργίας των μονών. Επίσης, στην ελληνόρρυθμη μονή της Κρυπτοφέρρης Grotta Ferrata λίγο έξω από την Ρώμη, ο Βησσαρίων φρόντισε για την συλλογή, αντιγραφή, διάσωση και μελέτη των ελληνικών χειρογράφων. Χάρης λοιπόν σε αυτές τις ενέργειες του Βησσαρίωνος ανασυγκροτήθηκαν οι ελληνόρρυθμες μονές της Κάτω Ιταλίας και γνώρισαν μία πρόσκαιρη άνθιση, η οποία ωστόσο δεν κατόρθωσε να επαναφέρει την παλαιά τους πολιτισμική, θρησκευτική και οικονομική επιρροή.

Μετά την Άλωση, όπως ήταν αναμενόμενο, αυξήθηκε το μεταναστευτικό κύμα βυζαντινών λογίων που ζητούσαν καταφύγιο στην Δύση, αναζητώντας ελευθερία, ασφάλεια, πνευματική και επαγγελματική αναγνώριση. Ο πρώτος τους σταθμός ήταν η Ιταλία, ως χώρος πιο κοντινός και οικείος, κατάλληλος για τα πνευματικά τους ενδιαφέροντα, εφ'όσον το κλίμα ήταν κατάλληλο για την καλλιέργεια των γραμμάτων και ήδη, όπως είδαμε, κάποιοι λόγιοι φυγάδες είχαν ήδη προηγηθεί και κατά κάποιον

τρόπον είχαν ανοίξει τον δρόμο για όσους λογίους του Βυζαντίου μετά το 1453 κατέφευγαν στην Δύση. Κέντρα που συγκέντρωναν την προτίμησή τους ήταν η Φλωρεντία και η Ρώμη, πνευματικά κέντρα των γραμμάτων και των επιστημών, πόλεις πρωτοπόρες στο κίνημα της Αναγέννησης.

Η Φλωρεντία, υπό την οικογένεια των Μεδίκων, είχε καταστεί σπουδαίο παιδευτικό και πολιτιστικό κέντρο. Ο Κόζιμο Μέδικος (1434-1464), ένθερμος προστάτης των ανθρωπιστικών ιδεωδών και των καλλιτεχνών, είχε εντυπωσιασθεί από την παρουσία του Πλήθωνος στην πόλη και θέλησε να ιδρύσει την Πλατωνική Ακαδημία, για την διάδοση της πλατωνικής σκέψης. Ως διδάσκαλος της αρχαίας ελληνικής γλώσσας μετεκλήθη ο **Ιωάννης Αργυρόπουλος**, ο οποίος για δεκατέσσερα χρόνια (1456-1470) δίδαξε στους μαθητές του στην Ακαδημία και το πανεπιστήμιο της Φλωρεντίας την αρχαία ελληνική γραμματεία, γλώσσα και φιλοσοφία. Για κάποιο διάστημα ο Αργυρόπουλος δίδαξε στην Ρώμη προσκεκλημένος από τον Βησσαρίωνα και τον Πάπα Σίξτο Δ'. Το 1477 επέστρεψε στην Φλωρεντία, για να πεθάνει εν τέλει το 1487 στην Ρώμη. Ο Αργυρόπουλος έγινε γνωστός ως δάσκαλος, για τις πανεπιστημιακές του παραδόσεις, τις μεταφράσεις αρχαίων συγγραφέων, ιδίως του Αριστοτέλους, και για τα συγγράμματά του που αποτελούσαν ένα είδος πανεπιστημιακών σημειώσεων και διδακτικών εγχειριδίων.

Μία άλλη σημαντική λογία μορφή είναι αυτή του **Δημητρίου Χαλκοκονδύλη** (1423-1511), ο οποίος κατήγετο από την Αθήνα, συγγενής του ιστορικού Λαονίκου Χαλκοκονδύλη, νεοπλατωνικού μαθητή του Πλήθωνος. Ο Δημήτριος Χαλκοκονδύλης μετά την Άλωση πήγε στην Ιταλία, όπου ως καθηγητής δίδαξε στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας (για εννέα έτη), κατόπιν στην Φλωρεντία (για δεκαέξι έτη), και αργότερα βρέθηκε στο Μιλάνο, προστατευόμενος του Λουδοβίκου Sforza, όπου και δίδαξε για μίαν εικοσαετία περίπου. Την περίοδο εκείνη, η πόλη του Μιλάνου υπό την ηγεμονία των Sforza είχε καταστεί ισχυρό κέντρο οικονομικό και πνευματικό. Μεγάλες μορφές της Αναγέννησης, καλλιτέχνες, ζωγράφοι, επιστήμονες είχαν συρρεύσει στο Μιλάνο, ανάμεσά τους και ο περίφημος Leonardo da Vinci. Αξίζει να σημειωθεί πως του Χαλκοκονδύλη είχαν προηγηθεί στο Μιλάνο ως πανεπιστημιακοί δάσκαλοι, με σύντομη χρονική παρουσία, και οι Μανουήλ Χρυσολωράς, Ανδρόνικος Κάλλιστος και Κωνσταντίνος Λάσκαρις.

Ο Δημήτριος Χαλκοκονδύνης διακρίθηκε όχι μόνον ως δάσκαλος αλλά και ως εκδότης αρχαίων συγγραφέων. Ανάμεσα στις εκδόσεις του περιλαμβάνονται τα έργα του Ομήρου, του Ισοκράτους και το περίφημο λεξικό του Σουίδα.

Όχι μόνον στην κεντρική και βόρειο Ιταλία, αλλά σε ολόκληρη την Ιταλία υπήρξαν λόγιοι πρόσφυγες που συνετέλεσαν στην ανάπτυξη των ελληνικών γραμμάτων. Για παράδειγμα, ο **Κωνσταντίνος Λάσκαρις** κινούμενος μεταξύ Νάπολης, Ρώμης και Μεσσήνης διδάσκει ελληνικά και συνεργάζεται με τον Βησσαρίωνα για την πνευματική ανύψωση των ελληνόρρυθμων μοναχών της Κάτω Ιταλίας. Για πολλά χρόνια ο Κων/νος Λάσκαρις δίδαξε στην Μεσσήνη και στο μοναστήρι του San Salvatore έχοντας πολλούς μαθητές(14681501).

Ένα άλλο κέντρο που προσήλκυε τους Έλληνες λογίους της Δύσης ήταν η πόλη της Βενετίας. Από τους προηγούμενους αιώνες οι σχέσεις της Βενετίας, εμπορικές, οικονομικές, πολιτιστικές, διπλωματικές, και ενίοτε πολεμικές, με τον χώρο της Ανατολικής Μεσογείου και της βυζαντινής επικράτειας υπήρξαν στενές, ήδη από τον 6^ο αι., αλλά είχαν ενταθεί τους 12^ο13^ο αι. με την μεγάλη εξάπλωση της Βενετίας προς την Ανατολή. Ο χώρος λοιπόν της Βενετίας υπήρξε οικείος και γνώριμος θα λέγαμε για τους Έλληνες, οι οποίοι διωκόμενοι από την προέλαση των Οθωμανών κατέφευγαν στις βενετικές κτήσεις (Κρήτη, Επτάνησα) και κατέληγαν στην Βενετία. Έτσι, την εποχή της Αλώσεως και μετέπειτα είχε σχηματισθεί μία ισχυρή ελληνική παροικία εμπόρων, στρατιωτικών, ναυτικών, καλλιτεχνών, και λογίων με σημαντική παρουσία στην ζωή της Γαλινοτάτης Δημοκρατίας, που αριθμούσε περί τους 5. 000 σε πληθυσμό 110. 000 κατοίκων της Βενετίας. Το ανοιχτό, ελεύθερο, εμπορικό πνεύμα της Βενετίας, το πνευματικό και ουμανιστικό πνεύμα, τα οικονομικά κίνητρα και η ενεργός ανάμειξη της Βενετίας και των κτήσεών της σε πολεμικές επιχειρήσεις κατά των Οθωμανών αποτελούσαν ικανούς λόγους για να προσελκύσουν πλήθος Ελλήνων.

Μεταξύ των λογίων φυγάδων μετά την Άλωση που έζησαν στην Βενετία είναι οι **Μιχαήλ και Αρσένιος Αποστόλης, Δημήτριος Χαλκοκονδύλης, Δημήτριος Δούκας, Μάρκος Μουσούρος**, οι οποίοι την τελευταία δεκαετία του 14^{ου} αι. και στις αρχές του 15^{ου} αι. σχημάτισαν γύρω από τον Βενετό εκδότη και τυπογράφο **Άλδο Μανούτιο** έναν κύκλο συνεργατών που ασχολήθηκε με την συλλογή αρχαίων χειρογράφων, την διόρθωση, και την κυκλοφορία υπό την μορφή τυπωμένων βιβλίων

πολλών έργων της κλασσικής γραμματείας: Όμηρος, Ησίοδος, Πλάτων, Πλούταρχος, τραγικοί ποιητές και ρήτορες της αρχαιότητας. Ομιλούμε φυσικά για τις περίφημες φιλολογικές εκδόσεις του Άλδου Μανούτιου, τις γνωστές και ως "Αλδίναι" στην ιστορία του τυπωμένου βιβλίου.

Από τον κύκλο των συνεργατών του Άλδου Μανούτιου ξεχωρίζει ο **Μάρκος Μουσουρός(1470-1517)**, από την Κρήτη, ο οποίος, εκτός από άριστος φιλόλογος ελληνιστής και εκδότης διορθωτής κειμένων των αρχαίων συγγραφέων, διακρίθηκε και ως δάσκαλος στα Πανεπιστήμια της Πάδοβας και της Βενετίας(1512), με πολλούς και διακεκριμένους μαθητές, όπως ο Έρασμος, και ως οργανωτής της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης της Βενετίας, που τότε(1515) ιδρύοταν με την δωρεά της συλλογής χειρογράφων του Έλληνα καρδινάλιου Βησσαρίωνος.

Το ενδιαφέρον των ανθρωπιστών της Αναγέννησης για την γνώση της αρχαιότητας συνδέεται άμεσα με την συλλογή αρχαίων χειρογράφων, την μετάφραση των Ελλήνων συγγραφέων στην λατινική και ιταλική γλώσσα και σε άλλες βασικές ευρωπαϊκές γλώσσες. Αυτοκράτορες, ηγεμόνες, ευγενείς, διπλωμάτες, Πάπες, καρδινάλιοι, ανθρωπιστές επιδόθηκαν σε μία συνεχή αναζήτηση χειρογράφων και καλλιτεχνικών κωδίκων με έργα αρχαίων Ελλήνων και βυζαντινών συγγραφέων, Πατέρων της Εκκλησίας, και συχνά οργανώνονταν ταξίδια στην Ανατολή, στις μεγάλες πόλεις και τα μοναστήρια της Ανατολής. Πολλές φορές τα σπάνια αυτά χειρόγραφα πωλούνταν σε υψηλές τιμές, για να καταλήξουν στις βιβλιοθήκες αυτοκρατόρων, ηγεμόνων, Παπών.

Στην συλλογή και διάσωση των ελληνικών χειρογράφων σημαντικό ρόλο είχαν οι λόγιοι πρόσφυγες από τις βυζαντινές περιοχές, οι οποίοι καταφεύγοντας στην Δύση για να σωθούν, μετέφεραν μαζί τους πολλά από τα χειρόγραφα αυτά διασώζοντας ένα πολύτιμο θησαυρό της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς, αυτόν της αρχαίας κλασσικής και ελληνοβυζαντινής γραμματείας. Έλληνες λόγιοι σε συνεργασία με τους ουμανιστικούς κύκλους της Δύσης συμμετείχαν ενεργά και πρωταγωνιστικά στην προσπάθεια εύρεσης χειρογράφων. Ο **Ιανός Λάσκαρις**, στην μεγάλη προσωπικότητα του οποίου θα αναφερθούμε στην συνέχεια, εργαζόμενος ως βιβλιοθηκάριος του Λαυρεντίου των Μεδίκων της Φλωρεντίας, και κατ'ενολήν του τελευταίου ταξίδεψε στην Κων/πολη, την Κρήτη, στο Άγιον Όρος, και σε μεγάλα αστικά κέντρα του ελλαδικού χώρου για να συλλέξει χειρόγραφα(1489-1492).

Γνωστός επίσης αναζητητής χειρογράφων υπήρξε ο **Αντόνιος Έπαρχος**, από την Κέρκυρα , που εγκαταστάθηκε στην Βενετία(1537), ίδρυσε ελληνικό σχολείο και επεδόθη επικερδώς στο εμπόριο χειρογράφων.

Με αυτόν τον τρόπο δημιουργήθηκαν οι μεγάλες συλλογές ελληνικών χειρογράφων στις βιβλιοθήκες του Βατικανού, της Φλωρεντίας, του Παρισιού, της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης της Βενετίας κ. ά. Πολλοί Έλληνες λόγιοι φυγάδες δεν περιορίστηκαν μόνον στην συλλογή και διάσωση των χειρογράφων, αλλά εργάστηκαν και ως αντιγραφείς, καλλιγράφοι, κωδικογράφοι, βιβλιοθηκάριοι (π. χ. ο Ιανός Λάσκαρις στην βιβλιοθήκη των Μεδίκων και μετά των Γάλλων βασιλέων, ο Μάρκος Μουσούρος στην Μαρκιανή Βιβλιοθήκη, ο Λέων Αλλάτιος στην βιβλιοθήκη του Βατικανού), είτε ως διορθωτές και φιλολογικοί σχολιαστές χειρογράφων που επρόκειτο να τυπωθούν, όπως λ. χ. στην εκδοτική ομάδα του Άλδου Μανούτιου.

Οι Έλληνες λόγιοι αντιγραφείς χειρογράφων ήσαν περιζήτητοι στην Δύση για την αρχαιογνωσία τους, την φιλολογική τους κατάρτιση και την καλλιτεχνική δεξιοτεχνία και καλλιγραφία, συνεχίζοντας έτσι στην Δύση την παράδοση των φημισμένων βυζαντινών σκριπτορίων (scriptoria). Μπορούμε να αναφέρουμε κάποιους από τους γνωστότερους αντιγραφείς χειρογράφων και καλλιγράφων, όπως ο Κύπριος ευγενής **Ιωάννης Αγιομαύρας**, που εργάστηκε στην Ιταλία, ο **Γεώργιος Ερμόνυμος** από την Σπάρτη, μαθητής του Πλήθωνος, που εργάστηκε στο Παρίσι ως γραφέας και δάσκαλος των ελληνικών και συνεργάστηκε με τον ανθρωπιστή Guillaume Bude', ο **Ματθαίος Δεβάρης**, Κερκυραίος, στην Βιβλιοθήκη του Βατικανού κ. ά. , χειρόγραφοι κώδικες των οποίων σώζονται στις μεγαλύτερες βιβλιοθήκες του Βατικανού, της Φλωρεντίας, της Βενετίας, του Παρισιού. Σε μία εποχή που υπήρχε μία έντονη αναζήτηση ελληνικών χειρογράφων και ξεκινούσαν οι πρώτες εκδόσεις και εκτυπώσεις της κλασσικής αρχαίας γραμματείας, μπορούμε να κατανοήσουμε πόσο σημαντική ήταν η συνεισφορά των λογίων αυτών που εργάστηκαν ως συλλογείς, διορθωτές και μεταφραστές των αρχαίων χειρογράφων.

Οι λόγιοι αυτοί του ύστερου Βυζαντίου, αν και φυγάδες στην Δύση, δεν έπαυσαν ούτε στιγμή να ενδιαφέρονται για τους σκλαβωμένους συμπατριώτες τους. Ενδιαφέρονταν να καταστήσουν την κλασσική γραμματεία κτήμα όχι μόνον των δυτικών αλλά και των υπόδουλων Ελλήνων, με την βεβαιότητα ότι έτσι θα ερχόταν η πνευματική αναγέννηση και η απελευθέρωση. Για τον σκοπόν αυτόν οι Έλληνες

λόγιοι εργάζονταν στις εκδόσεις των αρχαίων συγγραφέων, και τα τυπωμένα βιβλία διοχετεύονταν στην Δυτική Ευρώπη και στις υπόδουλες ελληνικές περιοχές της Ανατολής. Μεγάλη ζήτηση και κυκλοφορία είχαν τα θρησκευτικά βιβλία (Ωρολόγιο, Ψαλτήρι, Ευαγγέλια, λειτουργικά βιβλία), οι γραμματικές, τα λεξικά, λογοτεχνικά και ποιητικά έργα.

Η Βενετία, με την ισχυρή ελληνική παροικία, πόλη λιμάνι και σημαντικό κέντρο εμπορικό, είχε όλες τις προϋποθέσεις για να καταστεί το επίκεντρο όλης αυτής της εκδοτικής δραστηριότητας. Παράλληλα με τα τυπογραφεία που διατηρούσαν οι Βενετοί, από νωρίς οι Έλληνες φρόντιζαν να δημιουργήσουν τα δικά τους ελληνικά τυπογραφεία. Γνωστοί Έλληνες εκδότες της Βενετίας όπως οι Κρητικοί **Ζαχαρίας Καλλέργης και Νικόλαος Βλαστός** (αρχές 16^{ου} αι.), και ο Χιώτης **Εμμ. Γλυτζούνης** (β' μισό 16^{ου} αι.), με τις εκδόσεις και επανεκδόσεις θρησκευτικών βιβλίων και λεξικών που κυκλοφορούσαν ευρέως στον ελληνόφωνο κόσμο συνέβαλαν στην πολιτισμική αναγέννηση του υπόδουλου ελληνισμού. Αλλά και εκτός Βενετίας, σε άλλες ευρωπαϊκές πόλεις, Παρίσι, Βιέννη, Άμστερνταμ, ιδρύθηκαν τυπογραφεία που εξέδιδαν ελληνικά κείμενα, εκκλησιαστικά και λόγια, από παλαιά χειρόγραφα, συνοδευόμενα από υπομνήματα, σχόλια φιλολογικά και ερμηνευτικά. Σε όλα αυτά τα τυπογραφεία εργάστηκαν πολλοί Έλληνες λόγιοι της Δύσης ως εκδότες, διορθωτές κειμένων, σχολιαστές.

Πως μπορούμε να εξηγήσουμε αυτήν την φροντίδα και την επιθυμία των μορφωμένων ανθρώπων της Δύσης του 15^{ου} 16^{ου} αι. για την ελληνική γλώσσα και γραμματεία? Την απάντηση θα πρέπει να την αναζητήσουμε στο ανθρωπιστικό ιδεώδες των ουμανιστών της εποχής που περιελάμβανε οπωσδήποτε γνώση των ελληνικών και των λατινικών όπως και μελέτη των αρχαίων συγγραφέων από το πρωτότυπο. Εθεωρείτο σημαντική η γνώση των ελληνικών γιατί επέτρεπε στους ανθρωπιστές της Αναγέννησης για να έχουν άμεση πρόσβαση στα κείμενα των αρχαίων, ώστε και ακριβή γνώση αυτών να έχουν (καθώς οι μεσαιωνικές μεταφράσεις που ως τότε κυκλοφορούσαν είχαν λάθη και ανακρίβειες), και το ύφος της γραφής τους να μιμούνται και τις ιδέες τους να μελετούν και να αναπαράγουν. Το ουμανιστικό πρότυπο του μορφωμένου ανθρώπου της Αναγέννησης απαιτούσε παιδεία της κλασικής αρχαιότητας.

Έτσι μπορούμε να εξηγήσουμε το γεγονός ότι στα πανεπιστήμια των μεγάλων πόλεων της Ιταλίας και της Δυτ. Ευρώπης ιδρύονται σχολές και πανεπιστημιακές έδρες ελληνικών σπουδών, με σκοπό την καλλιέργεια των γραμμάτων, της εκμάθησης της ελληνικής γραμματείας, που περιελάμβανε στοιχεία γραμματικής και φιλολογικής επεξεργασίας των κειμένων, μελέτη και ερμηνεία των ιδεών των αρχαίων συγγραφέων. Ο Όμηρος, ο Πλάτων, ο Αριστοτέλης, οι μεγάλοι ρήτορες και ποιητές της κλασικής αρχαιότητας μελετώνται υπό αυτό το πρίσμα, συλλέγονται τα αρχαία χειρόγραφα, διαβάζονται, αντιγράφονται, διαδίδονται, τυπώνονται και κυκλοφορούν σε όλη την Ευρώπη μαζί με τις ανθρωπιστικές αντιλήψεις.

Στην διάδοση αυτών των ιδεών σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν οι λόγιοι από το Βυζάντιο, οι οποίοι όντες ζωντανοί φορείς της ελληνικής γλώσσας και του ελληνοβυζαντινού πολιτισμού, λειτουργούν ως "γέφυρες πολιτισμού" που μετακινούν τον βυζαντινό ανθρωπισμό στην Δύση και την βοηθούν να ανακαλύψει τις κλασικές της πολιτισμικές καταβολές. Οι Έλληνες λόγιοι πρόσφυγες από το Βυζάντιο που δίδαξαν στα πανεπιστήμια της Ιταλίας και των άλλων ευρωπαϊκών χωρών γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο έχαιρον ιδιαίτερης εκτίμησης. Στα μαθήματά τους συνέρρεαν ως φοιτητές και ακροατές τα εκλεκτότερα πνεύματα της εποχής, πολιτικοί, ευγενείς, κρατικοί αξιωματούχοι, διανοούμενοι. Υπό την προστασία και οικονομική ενίσχυση ηγεμόνων, Παπών και βασιλέων ιδρύονται Πλατωνικές Ακαδημίες και έδρες ελληνικών σπουδών. Τα πανεπιστήμια στα οποία δίδασκαν γίνονταν πνευματικοί πόλοι έλξης όχι μόνον των κατοίκων των συγκεκριμένων πόλεων, αλλά και γειτονικών πόλεων και χωρών, έτσι ώστε οι ανθρωπιστικές ιδέες και τα έργα των κλασικών συγγραφέων να διαδίδονται ταχύτατα. Κεντρικές μορφές της ευρωπαϊκής Αναγέννησης των Γραμμάτων και των Τεχνών, όπως ο Ολλανδός Desiderius, που εξελλήνισε το όνομά σε Έρασμος, και ο Γάλλος Guillaume Bude, υπήρξαν μαθητές των Ελλήνων αυτών λογίων.

Ένα γενικό χαρακτηριστικό των βυζαντινών λογίων προσφύγων είναι η συνεχής τους μετακίνηση στις διάφορες πόλεις της Ιταλίας και κατόπιν σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, κάτι το οποίο φανερώνει την διαρκή τους αναζήτηση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης και επαγγελματικής αποκατάστασης. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι βυζαντινοί λόγιοι και η επίδρασή τους να εξαπλωθούν σε όλη σχεδόν την Ευρώπη. Για παράδειγμα, ο **Ανδρόνικος Κάλλιστος** φεύγοντας από την Κων/πολη διήλθε από

αρκετές πόλεις διδάσκοντας μαθήματα φιλολογικά και φιλοσοφικά. Τον συναντούμε στην Πάδοβα,την Μπολόνια,την Ρώμη,την Φλωρεντία,το Μιλάνο,το Παρίσι,για να καταλήξει στο Λονδίνο,όπου και πέθανε το 1476.

Ένας άλλος Έλληνας,ο **Γεώργιος Ερμώνυμος**,μαθητής του Πλήθωνος από την Σπάρτη,πέρασε και αυτός από διάφορες πόλεις και χώρες διδάσκοντας τα ελληνικά γράμματα,αρχικά έζησε στην Ρώμη,στην υπηρεσία του Πάπα Σίξτου Δ',και στην συνέχεια,μαζί με τον Ανδρόνικο Κάλλιστο βρέθηκε να διδάσκει στα πανεπιστήμια του Παρισιού και του Λονδίνου. Η επίδραση του Ερμώνυμου υπήρξε μεγάλη και είχε απήχηση σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες,καθώς,ευρισκόμενος στο Παρίσι από το 1476 ως καθηγητής των ελληνικών στο πανεπιστήμιο της Σορβόνης,είχε την ευκαιρία να διδάξει ορισμένους από τους σημαντικότερους εκπροσώπους του ευρωπαϊκού ουμανισμού,όπως ο Γάλλος Bude',οι Γερμανοί Reuchlin και Schwarzerd,που εξελλήνισαν κατά την συνήθεια της εποχής τα ονόματά τους σε Καπνίωνα και Μελάγχθωνα αντιστοίχως,ο Ολλανδός Έρασμος κ. ά. οι οποίοι επιστρέφοντας στις χώρες τους, ανεδείχθησαν σε διακεκριμένους ελληνιστές και ανθρωπιστές. Για τον Μελάγχθωνα αξίζει να σημειωθεί ότι υπήρξε στενός συνεργάτης στην θρησκευτική Μεταρρύθμιση του Λουθήρου,και πως είχε την δυνατότητα να κατανοεί το κείμενο της Αγίας Γραφής από το ελληνικό κείμενο,και μάλιστα ως ερμηνευτής των Γραφών εμφανίζει γνώση των Ελλήνων Πατέρων της Εκκλησίας,των οποίων αποσπάσματα από τα ερμηνευτικά τους υπομνήματα χρησιμοποιεί και ο ίδιος.

Οι Έλληνες λόγιοι έφθασαν μέχρι την Ιβηρική χερσόνησο. Η Ισπανία τον 15^ο και 16^ο αι. υπήρξε μία μεγάλη δύναμη,μία αυτοκρατορία με συμφέροντα στην Μεσόγειο,και όπως ήταν φυσικό,οι Έλληνες στρέφονταν σε αυτήν με την ελπίδα να αναλάβει πολεμική δράση κατά των Οθωμανών. Πολλοί Έλληνες ναυτικοί και πολεμιστές υπηρέτησαν υπό το ισπανικό στέμμα σε διάφορες εκστρατείες και εξερευνητικές απόστολές στην νέα ήπειρο,την Αμερική. Στα φημισμένα πανεπιστήμια της Σαλαμάνκας, της Βαγιαδολίδ και του Alcala' de Henares δίδαξαν Έλληνες λόγιοι. Ιδιαίτερη μνεία αξίζει στον Κρητικό λόγιο **Δημήτριο Δούκα**,ο οποίος έχοντας συνεργασθεί με τον Άλδο Μανούτιο στην Βενετία στην μετάφραση και έκδοση αρχαίων συγγραφέων, βρέθηκε στις αρχές του 16^{ου} αι. στην Ισπανία,όπου με εντολή του πρωθυπουργού και καρδινάλιου Ximenes de Cisneros ανέλαβε την

εποπτεία και επιμέλεια της πολύγλωσσης έκδοσης της Βίβλου,της περίφημης Biblia complutensis. Ας μην λησμονούμε καιμ την σημαντική παρουσία του ζωγράφου Δομήνικου Θεοτοκόπουλου,του γνωστού ως El Greco(=ο Έλληνας),ο οποίος πέρασε από τα καλλιτεχνικά εργαστήρια της Βενετίας,της Ρώμης και της Φλωρεντίας για να καταλήξει στο Τολέδο της Ισπανίας(1565 1614).

Μεγάλη επίσης μορφή Έλληνος λογίου με πανευρωπαϊκή εμβέλεια και δράση είναι ο **Ιανός Λάσκαρις**(14451535). Υπήρξε μαθητής του Δημητρίου Χαλκοκονδύλη στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας,και κατόπιν στην Φλωρεντία,όπου διορίστηκε βιβλιοθηκάριος του Λαυρεντίου των Μεδίκων. Με εντολή του τελευταίου ταξίδευσε στον ελλαδικό χώρο,την Μακεδονία,το Άγιο Όρος,την Κων/πολη,μέχρι και την Κρήτη για να συλλέξει πολύτιμα χειρόγραφα με σκοπό να τα διασώσει και να τα μεταφέρει στην Φλωρεντία. Ο Λάσκαρις διαδέχθηκε τον δάσκαλο Δημήτριο Χαλκοκονδύλη στην έδρα ελληνικών σπουδών του πανεπιστημίου της Φλωρεντίας. Το 1494 γνωρίστηκε με τον Γάλλο βασιλέα Κάρολο Η' όταν ο τελευταίος είχε εισβάλλει στην Ιταλία,και τον ακολούθησε κατά την αποχώρησή του στην Γαλλία. Έκτοτε συνδέθηκε στενά με την γαλλική βασιλική αυλή,και ανέλαβε υψηλές θέσεις(σύμβουλος του βασιλέως, βιβλιοθηκάριος της προσωπικής βασιλικής βιβλιοθήκης στο Παρίσι),και διπλωματικές αποστολές στις αρχές του 16^{ου} αι. εξυπηρετώντας τα γαλλικά συμφέροντα. Τοποθετήθηκε ως πρεσβευτής της Γαλλίας στην Βενετία και κατόπιν στην Ρώμη,όπου με το κύρος που του παρείχε η διπλωματική του ιδιότητα ανέλαβε πρωτοβουλίες για την διάδοση των ελληνικών γραμμάτων και για την υποστήριξη,οικονομική και πνευματική,των Ελλήνων που βρίσκονταν στην Ρώμη. Μάλιστα,με δική του πρόταση προς τον Πάπα Λέοντα Γ',ένθερμο ελληνιστή,κατέστη δυνατή η ίδρυση του Ελληνικού Γυμνασίου στην Ρώμη(15141521),στο οποίο σπούδαζαν νέοι από διάφορα μέρη του βενετοκρατούμενου και οθωμανοκρατούμενου ελληνισμού.

Η ίδρυση του Ελληνικού Γυμνασίου της Ρώμης,παρά την ολιγόχρονη ζωή του,υπήρξε καρπός της αγωνίας των λόγιων προσφύγων όχι μόνον να διαδώσουν τα ελληνικά γράμματα,αλλά και να μορφώσουν τα ελληνόπουλα της διασποράς στην γλώσσα και την ιστορία τους. Σε μία σειρά ελληνικών σχολείων που ιδρύθηκαν από Έλληνες λογίους(όπου οι ίδιοι ήσαν συχνά και δάσκαλοι) και με την συμπαράσταση φιλελλήνων Δυτικών,σε διάφορες πόλεις της Δύσης όπου υπήρχε ελληνική διασπορά,

με την προοπτική ότι μέσα από αυτά θα προερχόταν μία νέα γενιά μορφωμένων Ελλήνων, που θα μπορούσαν να επιστρέψουν στις υπόδουλες περιοχές και να συμβάλλουν στην πνευματική και μορφωτική ανύψωση του υπόδουλου ελληνισμού, και παράλληλα να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για την απελευθέρωση, το Ελληνικό Γυμνάσιο της Ρώμης που ιδρύθηκε με πρωτοβουλία του Ιανού Λασκάρεως υπήρξε το πρώτο σημαντικό ελληνικό εκπαιδευτικό ίδρυμα της διασποράς, και απετέλεσε το πρότυπο και για ανάλογα σχολεία που ιδρύθηκαν αργότερα.

Σαν συνέχεια του Ελληνικού Γυμνασίου που εμπνεύστηκε, λειτούργησε και διηύθυνε ο Ιανός Λάσκαρις, θα μπορούσε να θεωρηθεί η μετά μίαν πεντηκονταετία ίδρυση στην Ρώμη το 1577 από τον Πάπα Γρηγόριο ΙΓ' του Ελληνικού Κολλεγίου του Αγίου Αθανασίου (Collegio Greco di San Athanasio), το οποίο αναδείχθηκε σημαντικό πνευματικό ίδρυμα, από το οποίο κατά τους δύσκολους αιώνες της οθωμανοκρατίας προήλθε η πνευματική ηγεσία του ελληνισμού. Σε αυτό φοίτησαν Έλληνες από τις βενετικές κτήσεις (Κρήτη, Κύπρο, Επτάνησα, Πελοπόννησο) και από τον κυρίως οθωμανοκρατούμενο ελλαδικό χώρο. Από το Κολλέγιο απεφοίτησαν πολλοί λόγιοι, διδάσκαλοι του γένους, φιλόσοφοι, κληρικοί, ιεράρχες και Πατριάρχες.

Στο Ελληνικό Κολλέγιο της Ρώμης οι μαθητές διδάσκονταν την αρχαία ελληνική γλώσσα και τους κλασσικούς συγγραφείς, και εξασκούσαν στην φιλολογική, γραμματολογική και εννοιολογική ερμηνεία των κλασσικών κειμένων. Οφείλουμε βεβαίως να ομολογήσουμε ότι η Δυτική Εκκλησία με την ίδρυση του Κολλεγίου ήθελε να επιτύχει την δημιουργία μίας σειράς πεπαιδευμένων Ελλήνων, οι οποίοι επιστρέφονταν στις υπόδουλες περιοχές να εργασθούν για την πνευματική ανύψωση των συμπατριωτών τους, αλλά και παράλληλα να προέλθει μέσα από το Κολλέγιο η νέα πνευματική ηγεσία των Ελλήνων που θα ήταν φίλα προσκείμενη στην Ρωμαϊκή Εκκλησία και θα εργαζόταν προπαγανδιστικά μέσα στις περιοχές του ελληνισμού προωθώντας την προσέγγιση των Εκκλησιών και ενισχύοντας τα φιλοκαθολικά και φιλενωτικά στοιχεία. Παρά ταύτα, το Ελληνικό Κολλέγιο συνέβαλε θετικά και ουσιαστικά στην πνευματική καλλιέργεια και μόρφωση των Ελλήνων και έως σήμερα εξακολουθεί την λειτουργία του στην Ρώμη ως μία πνευματική εστία των ελληνικών σπουδών, πάντοτε υπό την εποπτεία της Δυτικής Εκκλησίας, αν και έχει απωλέσει τον αρχικό του κυρίαρχο και πρωταρχικό ρόλο.

Ανάμεσα στις πρώιμες λογίες μορφές που απεφοίτησαν από το Ελληνικό Κολλέγιο συγκαταλέγεται ο κερκυραϊκής καταγωγής **Νικόλαος Σοφιανός**(16^{ος} αι.) που συνέταξε Γραμματική της κοινής,καθομιλουμένης,δημοτικής γλώσσας και ασχολήθηκε με την μετάφραση αρχαίων συγγραφέων στην απλή γλώσσα της εποχής της. Ο Νικόλαος Σοφιανός πίστευε πως μέσα από την χρήση της δημοτικής γλώσσας στην παιδεία θα μπορούσε ο πλούτος των ελληνικών γραμμάτων να καταστεί προσιτός και κατανοητός στον υπόδουλο ελληνισμό και έτσι να επιτευχθεί η πνευματική του αναγέννηση.

Ένας άλλος,κάπως μεταγενέστερος του Σοφιανού,αλλά εξίσου σημαντικός απόφοιτος του Ελληνικού Κολλεγίου υπήρξε ο **Λέων Αλλάτιος**(1586-1669),που εργάστηκε ως βιβλιοθηκάριος στο Βατικανό,και επιμελήθηκε της εκδόσεως ελληνικών εκκλησιαστικών και πατερικών κειμένων και συγγραφέων,όπως του ιερού Χρυσοστόμου και του Μεγάλου Φωτίου.

Κλείνοντας την παρένθεση αυτή,αναγκαία όμως για να κατανοήσουμε την μεγάλη προσφορά των Ελλήνων λογίων της Δύσης για την Αναγέννηση των ελληνικών Γραμμάτων όχι μόνον για τους δυτικούς αλλά και για τους συμπατριώτες τους ως μέσο πνευματικής αφύπνισης και εξύψωσης,επιστρέφουμε στον Ιανό Λάσκαρι για να εξετάσουμε μίαν άλλη πλευρά της πολυσχιδούς δράσης του. Ο μεγάλος αυτός λόγιος και πατριώτης αξιοποιώντας τις γνωριμίες του απήθυνε θερμές και συγκινητικές εκκλήσεις σε όλους τους ισχυρούς ηγεμόνες της Ευρώπης με σκοπό να τους παρακινήσει σε ανάληψη απελευθερωτικού αγώνος κατά των άπιστων Οθωμανών. Ο Λάσκαρις δεν φείσθηκε κόπων και ταλαιπωριών, μακρινών ταξιδίων και γραπτών υπομνημάτων προκειμένου να επιτύχει την απελευθέρωση της πατρίδας του. Απευθύνθηκε στον Κάρολο Η' της Γαλλίας,τον Μαξιμιλιανό Α' της Γερμανίας,τους Πάπες Ιούλιο Β' και Λέοντα Γ' ,τον Κάρολο Ε' της Ισπανίας και αυτοκράτορος της Αγίας Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Παρ'όλες τις φιλότιμες προσπάθειές του και τις διπλωματικές του ενέργειες,δεν κατόρθωσε τίποτε και έτσι ο Ιανός Λάσκαρις πέθανε το 1535 απογοητευμένος. (Στις ενέργειες των λογίων προσφύγων για την απελευθέρωση των υπόδουλων Ελλήνων θα αναφερθούμε στην συνέχεια).

* * * * *

Το μεγάλο κύμα φυγής βυζαντινών λογίων στην Δύση μετά την Άλωση προκάλεσε ένα μεγάλο πνευματικό κενό στις υπόδουλες περιοχές, κάτι που έγινε αντιληπτό ήδη από τους ανθρώπους της εποχής εκείνης (15^{ος} 16^{ος} αι.) ώστε όσοι πεπαιδευμένοι άνδρες είχαν παραμείνει στην Ανατολή, κυρίως εκκλησιαστικοί άνδρες, να επισημαίνουν με απογοήτευση την έλλειψη λογίων που θα αναλάμβαναν την πνευματική καθοδήγηση του υπόδουλου ελληνισμού (κάτι που εκ των περιστάσεων ανέλαβε η Ορθόδοξη Εκκλησία να πράξει καλύπτοντας το δημιουργηθέν κενό, ιδρύοντας σχολές και καλλιεργώντας την παιδεία μέσα σε δύσκολες ομολογουμένως συνθήκες). Υπάρχουν γραπτές μαρτυρίες της περιόδου αυτής που αναφέρουν ότι σε ολόκληρες επαρχίες και μεγάλα αστικά κέντρα δεν υπήρχαν άνδρες λόγιοι, μορφωμένοι, ή σπουδαστές καλλιτέχνες. Αυτό οδήγησε τον ιστορικό του 19^{ου} αι. Κων/νο Παπαρρηγόπουλο να κατηγορήσει τους λόγιους φυγάδες στην Δύση ότι κατά κάποιον τρόπο εγκατέλειψαν τον ελληνισμό στην μοίρα του και άφησαν πνευματικά ακέφαλο το υπόδουλο γένος.

Μία τέτοια κατηγορία είναι αβάσιμη και άδικη θα λέγαμε, καθώς οι Έλληνες λόγιοι της διασποράς δεν σταμάτησαν να νοσταλγούν την πατρίδα τους και να ονειρεύονται την στιγμή της απελευθέρωσής τους από τους απίστους. Άλλωστε, στην Δύση βρήκαν τις κατάλληλες συνθήκες για να συνεχίσουν την πνευματική τους προσφορά στον ελληνισμό, συμβάλλοντας αποφασιστικά στην διάσωση της αρχαίας ελληνικής και βυζαντινής χειρόγραφης κληρονομιάς, και με τις αλληπάλληλες εκδόσεις έργων της ελληνικής γραμματείας, τις μεταφράσεις, την διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας, την καλλιέργεια των ελληνικών σπουδών στα πανεπιστήμια της Δύσης, κατέστησαν τις ελληνικές και ανθρωπιστικές σπουδές κτήμα όλης της Ευρώπης, συμμετέχοντας αποφασιστικά στην έκρηξη του ουμανισμού και της Αναγέννησης, αλλά και ενός πανευρωπαϊκού κύματος συμπαθείας προς τους σκλαβωμένους Έλληνες. Όλη αυτή η πνευματική δραστηριότητα επέστρεψε στον ελλαδικό χώρο είτε μέσω των εκδόσεων τυπωμένων βιβλίων είτε μέσω των ελληνοπαίδων που σπούδαζαν στην Δύση και γύριζαν στην πατρίδα τους.

Οι Έλληνες λόγιοι στην Δύση με συνεχείς και αλληπάλληλες ενέργειες προς τους ισχυρούς ηγεμόνες και Πάπες προσπαθούσαν να αξιοποιήσουν το προσωπικό τους κύρος, τις πολιτικές και διπλωματικές τους γνωριμίες, και να τους παρακινήσουν στην ανάληψη πολεμικής δράσης κατά των Οθωμανών. Έχουμε ήδη αναφερθεί στις

σχετικές πρωτοβουλίες του **Ιανού Λασκάρεως**, που με συνεχή υπομνήματα και προσωπικές παραστάσεις σε διάφορους δυτικούς βασιλείς και ηγεμόνες προσπάθησε να τους παρακινήσει σε δράση εναντίον των Οθωμανών. Όμως τα συγκινητικά του υπομνήματα που παρουσίαζαν την οικτρή εικόνα των υπόδουλων χριστιανών στους αλλοθρήσκους δεν είχαν κανένα αποτέλεσμα και ο Λάσκαρις πέθανε απογοητευμένος.

Ο **Βησσαρίων**, με το κύρος και την άνεση που του παρείχε το αξίωμα του καρδινάλιου, εργάστηκε προς την κατεύθυνση της οργάνωσης μίας "σταυροφορίας" της χριστιανικής Δύσης ενάντια στον αλλόθρησκο Οθωμανό που κρατούσε υποδούλους τους χριστιανούς της Ανατολής και απειλούσε την Δύση. Ο Βησσαρίων με συνεχείς επιστολές και γραπτά υπομνήματα, αλλά και με τις φλογερές του ομιλίες, που διακρίνονταν για τον πατριωτισμό και την πολιτική ανάλυση των νέων δεδομένων που δημιουργούσε η οθωμανική προέλαση, στα διάφορα διπλωματικά συνέδρια των ευρωπαίων ηγεμόνων. Ο Βησσαρίων πίστευε ότι μία πανευρωπαϊκή σταυροφορία των ηγεμόνων της Δύσης υπό την ευλογία του Πάπα θα μπορούσε να αναχαιτίσει την οθωμανική επέκταση προς την Δύση (είχαν ήδη σημειωθεί επιδρομές των οθωμανών στην Αδριατική και την Ιταλική χερσόνησο). Ο Βησσαρίων επέμενε να καταδείξει ότι ο αλλόθρησκος αντίπαλος δεν ήταν ακατανίκητος, αλλά είχε πολλές στρατιωτικές, οικονομικές και οργανωτικές αδυναμίες, και μία συντονισμένη δράση εκ μέρους της Δύσης θα έφερε θετικά αποτελέσματα. Εκείνο το οποίο έλειπε, σημείωνε ο Βησσαρίων ήταν να ομονοήσουν οι δυτικοί ηγεμόνες, να αφήσουν τις επιμέρους διαφορές και διενέξεις, και συνεργαζόμενοι να αντιμετωπίσουν τους Οθωμανούς που ήδη καταπίεζαν τους δυστυχείς χριστιανούς της Ανατολής και απειλούσαν τον πολιτισμό, την ελευθερία και την χριστιανική πίστη της Δύσης.

Ο Βησσαρίων, όπως και ο άλλος Έλληνας καρδινάλιος **Ισιδώρος**, που είχε συμμετάσχει στην υπεράσπιση της Κων/πόλεως και κατόρθωσε με δυσκολία να διαφύγει μετά την Άλωση, προσπάθησαν με συντονισμένες προσπάθειες να πείσουν τους Πάπες να ηγηθούν μίας σταυροφορίας, στην οποία όπως πίστευαν θα συνέπρατταν η Βενετία, που είχε συμφέροντα και κτήσεις απειλούμενες στην Ανατολική Μεσόγειο, οι ηγεμόνες της Ουγγαρίας και της Βοημίας που ήδη ένοιωθαν την απειλή από την οθωμανική προέλαση προς την Κεντρική Ευρώπη, ο Γάλλος Βασιλέας, ή ο Ισπανός αυτοκράτορας Κάρολος Ε'. Ο Βησσαρίων και ο Ισιδώρος

προσπαθούσαν με διπλωματικά και πολιτικά επιχειρήματα και επικαλούμενοι τα χριστιανικά αισθήματα συμπαθείας και αλληλεγγύης προς τον υπόδουλο χριστιανικό ελληνισμό,να πείσουν τους Ευρωπαίους να ενεργήσουν,οι εκκλήσεις τους όμως δεν είχαν επιτυχία.

Άλλοι λόγιοι,λιγότερο πολιτικοί πραγματιστές,και μάλλον εμπορούμενοι από ιδεαλιστικές και ρομαντικές αντιλήψεις απηύθυναν συγκινητικές πράγματι εκκλήσεις ποιήματα και λόγους προς τους ισχυρούς της Δύσης χωρίς αποτέλεσμα. Μπορούμε να αναφέρουμε ενδεικτικώς τον Μάρκο Μουσούρο,ο οποίος στην έκδοση των έργων του Πλάτωνος που επεμελήθη το 1513 δημοσίευσε μαζί και ένα στιχουργικό κείμενο στο οποίο εμφάνιζε τον Πλάτωνα να εκλιπαρεί τον Πάπα Λέοντα Γ' και τους λοιπούς Ευρωπαίους ηγεμόνες να μεριμνήσουν για την απελευθέρωση των Ελλήνων. Αντιστοίχως,ο Ιωάννης Γεμιστός(απόγονος του Πλήθωνος Γεμιστού)απήυθνε ανάλογη έκκληση στον Πάπα Λέοντα Γ' ,ένα μεγάλο ποιητικό κείμενο γραμμένα στα λατινικά.

Και υπάρχουν άπειρα ανάλογα παραδείγματα. Σχεδόν όλοι οι λόγιοι πρόσφυγες του Βυζαντίου έχουν συγγράψει κείμενα ή ποιήματα προς τους δυτικούς ηγέτες. Οι εκκλήσεις τους ήσαν συνεχείς προς τους Πάπες,τους ηγεμόνες και τα μέλη των ευρωπαϊκών αυλών,προς τους λογίους ουμανιστές της Δύσης. Τα κυριότερα επιχειρήματα που επικαλούνταν ήταν τα εξής:αναφορά στο υπόδουλο ελληνικό έθνος που κινδύνευε να χαθεί κάτω από τον ζυγό των άπιστων Οθωμανών και την αδιαφορία της χριστιανικής Ευρώπης,ο παραλληλισμός του ένδοξου παρελθόντος του ελληνισμού εν σχέσει με την τραγική και θλιβερή κατάσταση δουλείας του παρόντος,η επίκληση του κινδύνου για την Ευρώπη από την οθωμανική επέκταση,υπενθύμιση του θεάρεστου και χριστιανικού καθήκοντος των ευρωπαϊών ηγεμόνων να ομολογήσουν και υπό την ευλογία του Πάπα να αναλάβουν μία νέα σταυροφορία απελευθέρωσης των χριστιανών αδελφών τους στην Ανατολή.

Με τέτοια επιχειρήματα οι Έλληνες λόγιοι της διασποράς προσπαθούσαν να συγκινήσουν,να παρακινήσουν,να πείσουν, να κρατήσουν ανοιχτό για την Ευρώπη το ελληνικό ζήτημα. Ωστόσο,παρά τον ένθερμο πατριωτικό τους ζήλο και τις συνεχείς εκκλήσεις τους,οι Έλληνες λόγιοι δεν κατόρθωσαν κάτι ουσιαστικό,όχι γιατί τα διαβήματά τους δεν είχαν απήχηση(κάθε άλλο μάλιστα,είχαν ευρεία απήχηση και επιτύγγαιναν να ξυπνούν το ενδιαφέρον της Δύσης),αλλά κυρίως διότι οι πολιτικές

και διπλωματικές συγκυρίες δεν επέτρεψαν στους Δυτικούς να αναλάβουν συντονισμένο αγώνα κατά των Οθωμανών.

Οι Πάπες του 15^{ου}16^{ου} αι. ήσαν άνδρες μορφωμένοι,ανθρωπιστές και θαυμαστές της κλασσικής αρχαιότητας,ωστόσο παρά το ενδιαφέρον τους και τις συνεχείς εκκλήσεις τους προς τους άλλους ευρωπαίους ηγεμόνες για την ανάληψη σταυροφορίας κατά των απίστων,δεν διέθεταν ούτε τα μέσα ούτε και την επιρροή του παρελθόντος,καθώς τον 15^ο16^ο αι. η Ευρώπη ζούσε την άνοδο των εθνικών κρατών, οι βασιλείς της Ευρώπης άρχισαν να αποστασιοποιούνται από την κηδεμονία του εκάστοτε Πάπα. Η Ευρώπη σπαρασσόταν από πολέμους και διενέξεις: οι αυτοκράτορες της Αυστρίας και της Ισπανίας,του οίκου των Αψβούργων, Μαξιμιλιανός Α' και Κάρολος Ε' βρίσκονταν σε συνεχή αντιπαλότητα με την Γαλλία σε έναν αγώνα να κυριαρχήσουν σε πανευρωπαϊκό επίπεδο,και επιπλέον η Ευρώπη είχε διαιρεθεί σε αντίπαλα θρησκευτικά στρατόπεδα,καθώς ήταν η εποχή της Μεταρρύθμισης του Λουθήρου και της Καθολικής Αντιμεταρρύθμισης,που οδήγησε την Ευρώπη σε πολυχρόνιους και πολύνεκρους θρησκευτικούς πολέμους,η Ιταλική χερσόνησος πολιτικά ήταν διεσπασμένη σε μικρά βασίλεια και πόλειςκράτη,εμπορικές και ναυτικές δυνάμεις που λόγω της ανακάλυψης της Αμερικής είχαν αρχίσει να χάνουν την οικονομική τους κυρίαρχη θέση στο εμπόριο της Ευρώπης και της ανατολικής Μεσογείου,και η Βενετία που είχε άμεσα απειλούμενα συμφέροντα και εδαφικές κτήσεις απειλούμενες από τους Οθωμανούς τηρούσε διαφορούμενη πολιτική,άλλοτε σύγκρουσης(βενετοτουρκικοί πόλεμοι)και άλλοτε πιο διπλωματική(σύναψη εμπορικών συμφωνιών με τον σουλτάνο) και επομένως δεν μπορούσε να αποτελέσει αξιόπιστη βοήθεια για τους υπόδουλους Έλληνες.

* * * * *

Ως τελικό συμπέρασμα,θα λέγαμε ότι οι λόγιοι πρόσφυγες μετά την Άλωση που κατέφυγαν στην Δύση,υπήρξαν οι ύστατοι πνευματικοί φορείς του βυζαντινού κόσμου που έσβηνε ακολουθώντας την πολιτική μοίρα της αυτοκρατορίας,αλλά και οι εκπρόσωποι του νεότερου ελληνισμού,καθώς είχαν συναίσθηση της ελληνικής τους καταγωγής,παιδείας,και του ένδοξου κλασσικού παρελθόντος. Αυτοί λοιπόν οι Έλληνες λόγιοι του Βυζαντίου,μετά την Άλωση διασκορπίστηκαν στις χώρες της Ευρώπης και με το επιστημονικό,φιλολογικό και εκδοτικό τους έργο

βοήθησαν σε σημαντικό βαθμό την Δύση να ανακαλύψει την πολιτιστική της ταυτότητα στην κληρονομιά και τις αξίες του αρχαίου κλασσικού ανθρωπισμού και να προχωρήσει με ταχύτερους ρυθμούς στην Αναγέννηση των Γραμμάτων και των Τεχνών αφήνοντας πίσω της τον Μεσαίωνα και πορευόμενη στους Νεωτέρους Χρόνους.

Βιβλιογραφία(ενδεικτική)

Γιαννακόπουλος,Κ. Ι. ,Βυζαντινή Ανατολή και Λατινική Δύση,Αθήνα1966.

// ,Έλληνες λόγιοι εις την Βενετίαν,Αθήναι 1965.

Burckhardt,J. ,The civilization of the Renaissance in Italy,Oxford 1945.

Βελούδος,Ι. ,Ελλήνων Ορθοδόξων αποικία εν Βενετία,Βενετία 1872.

Courcelle,P. ,Les lettres grecques en Occident,Paris 1943.

DidotFirmin,A. ,Alde Manute et l'hellenisme a' Venice. Paris

Fabris,Professori e scolari greci all'universita' di Padova. *Archivio Veneto*,30(1942).

Geanakopoulos,D. ,Erasmus and the Aldine Academy of Venice:a neglected chapter in the transmission of GrecoByzantine learning to the West. *Greek,Roman and Byzantine Studies*,3(1960).

Ζακυθινός,Δ. ,Το πρόβλημα της Ελληνικής συμβολής εις την Αναγέννησιν. *Επετηρίς. Φιλος. Σχ. Παν/μίου Αθηνών*,195455

Kristeller,P. O. ,The classics and theRenaissance Thought,Cambridge Mass,1955.

Μαμαλάκης,Ι. ,Γεώργιος Πήθων γεμιστός,Αθήναι,1939.

Πατρινέλης,Χ. ,Έλληνες κωδικογράφοι των χρόνων της Αναγεννήσεως,Αθήναι 1961.

Verpeaux,J. ,Byzance et l'Humanisme,*Bulletin de l'Association Guillaume Bude*,1952.